

УДК 904(477) «9/12»

**АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДАВНЬОГО ГАЛИЧА
(ЧЕРВЕНЬ – ЖОВТЕНЬ 1999 Р.)**

Володимир БАРАН

*доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України,
провідний науковий співробітник відділу української етнології НДІУ*

Богдан ТОМЕНЧУК

*кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології й археології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

Анотація. У статті аналізуються польові дослідження давнього Галича (Крылоського городища), проведені у червні – жовтні 1999 р. археологічною експедицією під керівництвом В. Барана і Б. Томенчука. У Крылоському городищі було продовжено дослідження ділянки поруч із «Митрополичими палатами».

Ключові слова: Україна, українці, давній Галич, Крылоське городище, археологічні дослідження, артефакти.

**АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ДРЕВНЕГО ГАЛИЧА
(ИЮНЬ – ОКТЯБРЬ 1999 Г.)**

Владимир БАРАН

*доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент НАН Украины,
ведущий научный сотрудник отдела украинской этнологии НИИУ*

Богдан ТОМЕНЧУК

*кандидат исторических наук, доцент кафедры этнологии и археологии
Прикарпатского национального университета имени Василия Стефаньика*

Аннотация. В статье анализируются полевые исследования древнего Галича (Крылоського городища), проведенные в июне – октябре 1999 г. археологической экспедицией под руководством В. Барана и Б. Томенчука. В Крылоськом городище были продолжены исследования участка рядом с «Митрополичьими палатами».

Ключевые слова: Украина, украинцы, древний Галич, Крылоськое городище, археологические исследования, артефакты.

**ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES OF ANCIENT HALYCH
(JUNE – OCTOBER 1999)**

Volodymyr BARAN

*Doctor of Historical Sciences, professor, corresponding member of NAS of Ukraine,
leading researcher of Ukrainian Ethnology Department of RIUS*

Bohdan TOMENCHUK

*Candidate of Historical Sciences, associate professor of Chair of Archaeology and Ethnology,
V. Stefanyk Carpathian National University*

Annotation. *The article considers the field studies of Ancient Halych (Krylos hillfort) conducted in June–October 1999 by archaeological expedition under the direction of V. Baran and B. Tomenchuk. In Krylos hillfort the exploration of area around «metropolitan chambers» was continued.*

Key words: *Ukraine, Ukrainians, Ancient Halych, Krylos hillfort, archaeological researches, artifacts.*

Галицька постійно діюча археологічна експедиція Інституту археології НАН України, Івано-Франківського краєзнавчого музею, Прикарпатського університету та Національного заповідника «Давній Галич» у 1999 р. продовжила дослідження Крилоського городища (с. Крилос, Галицький р-н, Івано-Франківська обл.), а саме ділянки поруч із «Митрополичими палатами».

Роботи проводилися з 1 червня по жовтень 1999 р. за участю студентів-практикантів II курсу історичного факультету Прикарпатського університету (керівник практики І. Кочкін). У роботі експедиції брали участь науковці М. Вуянко, Н. Палійчук Івано-Франківського краєзнавчого музею (відділ археології) та О. Мельничук з Національного заповідника «Давній Галич».

У зв'язку із впорядкуванням площі Крилоського городища та спорудженням деяких тимчасових будівель до святкування 1100-ліття Галича (1998 р.) виникла потреба дослідження ділянки поруч із «Митрополичими палатами» (суч. приміщення музею). Розкоп розміром 12х20 м було закладено в 17 м на південний захід від музею і 4 м від розкопу №5. Розкопом фактично була охоплена площа на всю ширину спланованого основного валу дитинця Крилоського городища, що свого часу (X–XIII ст.) піднімався над глибоким яром (ровом),

який спадав убік р. Лукви. Практично наш розкоп шириною 24 м був поперечним розрізом валу і паралельним розрізу, зробленому нами в 1994–1995 рр. (дещо нижче у північно-західній частині городища). Відразу зазначимо, що верхня частина валу була повністю знівельована, а земля зсунута в яр-рів. Точніше, на його правий північний берег.

У центральній ділянці розкопу, кв. 3-5/АЕ, на глибині 0,20–0,40 м під насипною глиною відкрито суцільний шар, викладений великою річною галькою. Шар кам'яної вимостки поступово і плавно понижувався в північному напрямку до внутрішньої площі дитинця на глибину 3,30 м від верхньої точки кам'яної викладки в центрі валу. Вершина кам'яної викладки валу у кв. 4-5 була зруйнована, а камінь вибраний на площі шириною 2–3 м. На північному схилі валу викладка збереглась майже повністю. Дальні розкопки показали, що кам'яна вимостка закривала більш ранні конструкції валу з керамікою фракійського гальштату. Звідси випливає, що кам'яна вимостка давньоруського часу (приблизно X ст.) перекривала в цій частині оборонні укріплення більш раннього часу (валу фракійського гальштату). Наші спостереження збігаються з даними розрізу цього валу 1994–1995 рр., де в основі валу була знайдена кераміка фракійського гальштату.

Було встановлено, що кам'яна вимостка поставлена безпосередньо на глиняному шарі попереднього валу доби фракійського гальштату. В X ст. проведено відповідне нівелювання решток фракійського валу. Зроблена підсипка з темної землі товщиною 0,20 м і на цьому рівні зроблена кам'яна вимостка, яка стала основою конструкції валу X–XIII ст.

У X ст. кам'яна вимостка була підсипана шаром глини товщиною до 0,20 м і задернована. Всі наступні підсипки, які ще сьогодні сягають 3–3,5 м, споруджені вже в XII–XIII ст. Можна припустити, що зміцнення оборонної системи Крилоського дитинця розпочав Ярослав Осмомисл. У стінці розкопу досить чітко простежуються пласти підсипки валу, що зберігся на висоту 1,5–2 м. Зверху його залишки перекриті пізньосередньовічним шаром глини товщиною 1–1,5 м, у якому є вкраплення різних будівельних матеріалів і кераміка пізнього середньовіччя, а також заповнення пізньосередньовічних ям та інших об'єктів. Від конструкцій X – XIII ст. вони відрізняються густим темним забарвленням. Встановлено, що при спорудженні валу XII – XIII ст. насипано шари майже чистої жовтої глини товщиною 0,30–0,50 м, які чергуються з сірими прошарками супісчаного ґрунту товщиною 0,15–0,25 м. У кв. 5-10 внутрішнього (північного) схилу земляного насипу валу ніяких залишків дерев'яних конструкцій не виявлено. Вся земляна підсипка у кв. 10 становить 0,90–1,20 м від кам'яної основи. Тобто ми знаходимося поблизу самого краю (північного) валу. Свідченням цього є відкриття системи об'єктів, впускених у глиняний насип валу. Це були великі глиняні печі порівняно доброї збереженості.

Піч № 1 відкрита в кв. 10/ДЕ на глибині 1,80 м від сучасної поверхні в насипі валу. Її черинь залягав безпосередньо на кам'яній вимостці, що продовжує кам'яне перекриття залишків укріплень часу фракійського гальштату. Але в цих квадратах викладка перекидає вже давню поверхню і служить основою давньоруського валу, який значно ширший у своїй основі від попереднього. Каміння з викладки під черинню сильно перепалене і покрите сажним прошарком. Черинь підмазаний глиною і опалений до біляво-сірого кольору. Його товщина 4–5 см. Стінки і купол печі глиняні. Вони збереглися на висоту 0,39 м від рівня череня (товщ. 10–12 см). Форма печі округла, діаметром 1,45 м. Устя печі виходило в північний бік на городище. На черені розчищені 8 каменів, які, можливо, служили підпоркою куполу в півд.-зах. частині печі, який під час її функціонування почав просідати. Значні розміри печі і відсутність будь-яких знахідок вказували б на її виробничий характер. Все ж вона мала, очевидно, побутове, кухонне, призначення. Датування печі відноситься до XII – XIII ст.

Печі №2–6 також споруджені в насипі валу, але на 15–45 см вище куполу печі №1. Вони одночасні з пічкою №1. Їхні черені вже не мають кам'яної підоснови. Печі залягають на глиняній підсипці валу. Черені і стіни споруджені з глини. Товщина черенів 4–6 см. Товщина стінок 5–11 см. Форма печей округла, розміри майже однакові: 1–1,05 м. Своїми устями печі виходили в приміщення, яке також було споруджене в основі валу з північного боку від печей. Більша частина приміщення повністю знищена пізньосередньовічним підвалом. Лише у західній стінці розкопу простежено

його контури. Можна припустити, що це приміщення і 6 печей (віддаль між якими 0,40–1,40 м) становили єдиний кухонний комплекс, який обслуговував, на нашу думку, княжий двір. За останніми археологічними даними, він знаходився неподалік валу. Це сучасні «Митрополічі палати», під якими виявлено залишки великої багатопверхової дерев'яної будівлі палацового вигляду. Чотири печі, № 3–6, заходять в стінки розкопу. Сліди ще одного блоку печей простежено в кв. 8-10/АГ.

Північний схил насипу валу зверху перекритий пізньосередньовічним шаром товщиною 0,30–0,60 м. Із декількома пізньосередньовічними підвалами, часто вкопаними в насип валу XII–XIII ст. В їх темному заповненні виявлено кахлі, каміння, цеглу, пізньосередньовічну кераміку.

Пізньосередньовічний шар перекритий зверху жовтуватим шаром товщиною 0,40–0,60 м. Під час нівелювання валу, що здійснювалось у XIX – XX ст., в цей шар потрапили фрагменти кераміки з нижніх шарів. Вершина і південний схил давньоруського валу також в основі мають кам'яну викладку X ст., зверху – підсипку жовтого кольору (глина). Але верхній насип, на якому, очевидно, стояли дерев'яні конструкції, вже повністю знівельований.

Південний насип валу X ст. на цій ділянці закінчується прилеглим до нього ровом. Це простежено у кв. 2-3, по всій площі розкопу. В кв. Г-Е виявлено внутрішні (північні) схили трьох оборонних ровів: X ст. (кв. 3), XII–XIII ст. на межі кв. 2-3, тобто дещо (0,6 м) південніше першого рову. Пізньосередньовічний рів на 1,30 м вище попереднього. Звідси випливає, що, поправляючи і посилюючи

насип валу, весь час проводилася підсипка його північного берега. Південний рів плавно поєднувався з яром, на південному березі якого знаходиться ще один, оборонний, вал з ровом, які чекають свого дослідження.

На глиняному насипі з матеріалом XII–XIII ст. простежено велику кількість обвуглених частин дерев'яних плах, які вказують на наявність тут потужних дерев'яних конструкцій. Під кам'яною вимосткою, що залягає на земляній підсипці, відкрито у кв. 4-6/ДЕ найбільш ранні залишки фракійського валу, на 0,4–0,6 м нижче кам'яної вимостки. Він насипаний з сірої сучасної землі висотою 1,3–1,5 м від давньої поверхні, у якій є включення кераміки фракійського гальштату. В кв. 3-5 проступають сліди якоїсь споруди цього ж часу, що виходить за межі розкопу. Своєю долівкою вона сягає передматерика.

У кв. 4-6/Е чітко простежено залишки згорілої споруди, представленої завалами згорілих дерев'яних плах 30–40 см і опаленої глини. Напрямки плах по краях споруди північ-південь, схід-захід зі спадом до центру заглибленої частини споруди. Довжина споруди в напрямку північ-південь 3,5 м, ширина до західної стінки розкопу, у яку вона заходить, 2,3 м. Складається враження, що ця споруда, складена з плах і товстих колод, будувалася одночасно з закладенням валу, була його складовою частиною. Підлога знаходиться на рівні основи валу, а верх – на його вершині. Поряд із цією спорудою, на схід від неї, на вершині фракійської частини валу простежено сліди дерев'яних конструкцій у вигляді неглибоких канавок із залишками дерева та окремих скупчень каміння. Північний берег рову фракійської частини валу

знаходився на 1 м північніше давньоруського рову і на 0,6 м нижче кам'яної вимостки X ст. Виходячи з того, що північний берег привального рову відсувається далі на південь в напрямку до яру-рову, можна вважати, що одночасно розширювалася основа валу й підсипався берег рову.

Наші спостереження слід доповнити таким цікавим фактом. У південній частині валу простежено сліди частоколу пізньосередньовічного періоду (XVII ст.) у вигляді траншеї шириною 0,6 м у верхній частині і 0,3 м у нижній, яка прорізала нашарування всіх попередніх оборонних валів, включно з фракійським. Її глибина від сучасної (знівельованої) поверхні сягає 1,6 м. Траншея під частокіл забита жовтою глиною і камінням.

У 1999 р. продовжено дослідження північного схилу валу на ділянці кв. 8-10/А-Г. Пізньосередньовічний шар на цій ділянці пройдено в минулому році до глибини 0,8–1 м від сучасної поверхні. На цьому горизонті, що являв собою зовнішню частину південного схилу валу XII–XIII ст., на глибині 0,8–1 м, відкрито 8 печей, які є продовженням комплексу попередніх, що описані нами вище (кв. 8-10/Г-Е). Вони зв'язані з двома будівлями, вписаними в північний схил валу. Черені печей залягають на насипаній основі валу. Мають округлу або овальну форму розмірами від 0,4 до 1,5 м. Різні розміри печей вказують на їхнє призначення. Вони зв'язані з двома різними приміщеннями, але їхні функції не виробничі. Вони служили, очевидно, для приготування їжі одночасно для значної кількості людей. Товщина черенів 6–8 см. Обпал печей до білявого кольору вказує на їхнє інтенсивне використання. Верхня частина печей (купол і стінки) знищені

під час спорудження валу пізнього середньовіччя. Черені збереглися, хоча і не однаковою мірою, в деяких із них вмазані уламки кераміки XI ст.

Печі на цій ділянці розподілені на три групи. Перша група складається з трьох печей в кв. 3-10/В. Друга група в кв. 9-10/А складається з двох печей. Устями вони виходять у два різних приміщення. Перше (кв. 9-10/В) заглиблене на 2,2 м від сучасної поверхні. У приміщенні, в його південній частині, зроблені приступки висотою 0,20–0,40 м перед кожною з трьох печей, що покращувало доступ до них. У цьому випадку печі знаходилися на рівні пояса людини. В заповненні будівлі було знайдено кераміку переважно XII–XIII ст. і багато тваринних кісток. У другу будівлю, яка заходить у східний край розкопу, входило дві печі, розчищені в цьому році. Можливо, що якісь печі будуть відкриті далі на схід, оскільки глиняна обмазка простежується в цій східній стінці розкопу. Залишки ще двох печей, аналогічних до попередніх, що складають інший окремий комплекс, розчищено поряд, з південного боку. Вони, очевидно, мали своє окреме приміщення з підходом до них. Його сліди виявлено, але, як і попередні, будуть досліджені в наступному році.

Таким чином, близькість митрополічних палат не дала можливості розширити розкоп у східному напрямку. Але наявність більше десятка великих, потужних глиняних печей XII–XIII ст. в насипі валу, відсутність тут городен, характерних для цієї оборонної лінії, зобов'язує визнати, що в цьому розкопі було знайдено і досліджено комплекс, який можна вважати «княжою кухнею», що обслуговував двір з його прийомами

і учтами. «Княжа кухня» знаходилася поряд із княжими палатами, але закрита насипом валу – захована від стороннього ока. Влаштування такого великого кухонного комплексу було задумане і здійснене в той час, коли насипався вал XII ст. і будувався поруч княжий палац та влаштовувався княжий двір.

V. Baran, B. Tomenchuk
Archaeological Researches of Ancient Halych
(June – October 1999)

Abstract

In 1999 Halych permanent archaeological expedition continued exploration of Krylos hillfort (the village of Krylos of Halych Region Ivano-Frankivsk District), namely an area around «metropolitan chambers».

Arrangement of the hillfort square caused necessity in exploration of that part of the Prince Town. The excavation 12×20 m was established at a distance of 17 m to the south west from the museum and 4 m from the excavation No. 5. The excavation covered the area of entire width of the planned main rampart of the hillfort stronghold that in the 10th – 13th centuries rose above deep ditch and fell down towards the Lukva River. Practically, the excavation 24 m wide was a cross section of the rampart and parallel to the section made during 1994 – 1995 (a little lower in the north west part of the hillfort).

The excavations revealed stone covering in that part of fortifications of the earlier (Thracian Hallstatt) period. The results coincide with materials of section of the rampart, where ceramics of Thracian Hallstatt culture in its foundation was discovered. It was found that the stones were laid directly on a clay floor of the previous rampart. In the 10th century the remnants of the rampart were brought into a level position. A layer of a dark ground 0, 20 m thick was placed and stone covering which became a basis of the rampart of the 10th – 13th centuries was laid down.

Proximity of metropolitan chambers didn't allow the excavation to be extended to the east. However, more than ten big powerful 12th – 13th centuries clay stoves in the rampart walls and absence of horodnias (parts of wooden and earth fortifications), inherent for this type of ramparts, enables to talk about a special complex which may be considered a cook-room servicing a Prince court. This large kitchen unit was built at the time of construction of the 12th century rampart and the Prince court.